

/// Jobst Ágnes

=== **A hidegháború kulcsszereplői: a titkosszolgálatok =**

**Daniela Münkel – Ronny Heidenreich – Martin Stief:
Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg
(Wissenschaftliche Reihe des Stasi-Unterlagen-Archivs
im Bundesarchiv. Analyse und Dokumente, 61.)**

Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen, 2025. 217 oldal

A hidegháború történetének feldolgozásában sokáig feltáratlan területnek számított a titkosszolgálatok szerepe. A politikai döntéshozatal vizsgálatára fókuszáló munkák, a klasszikus diplomáciatörténet keretein belül maradvá, a nyílt források, azaz a külügyi iratok és a politikai nyilatkozatok elemzésére szorítottak. A Közép- és Kelet-Európában bekövetkezett rendszerváltás hozta meg a fordulatot; az egykori kommunista diktatúrák levéltárainak megnyitása lehetővé tette, hogy a tudományos kutatás a titkosszolgálati iratokat is bevonja a vizsgálatba. A rendelkezésre álló forrásanyagot gazdagította Németországban a Szövetségi Hírszerző Szolgálat (Bundesnachrichtendienst, továbbiakban: BND), az Egyesült Államokban a Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency,

CIA) irattárainak részleges megnyitása, ami megteremtette a komparatív elemzés lehetőségét. Az elmúlt három évtizedben nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi felté-

telezésekkel szemben a titkosszolgálatok nem csupán mellékszereplői, hanem kulcsfontosságú tényezői voltak a hidegháború válságkezelési stratégiáinak és a politikai döntéshozatal folyamatának.

Az egykori Német Demokratikus Köztársaság (NDK, németül: Deutsche Demokratische Republik, DDR) Állambiztonsági Minisztériumának (MfS – Ministerium für Staatssicherheit, továbbiakban: Stasi) iratait őrző, 2021 óta immáron a német szövetségi levéltár, a Bundesarchiv részeként működő levéltári egység által kiadott sorozat új kötete *Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg* címmel látott napvilágot. Amint a címadás jelzi, szerkesztői, akik több évtizedes tapasztalattal rendelkeznek a keletnémet állambiztonsági források feldolgozásában, a hidegháborús krízisek és politikai döntések kontextusában tárták fel a titkosszolgálati iratokat. Elgondolásukat a *Daniela Münkel* szerkesztő által jegyzett bevezető (*Einleitung*, 7–23.) körvonalazza. Münkel ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a titkosszolgálati levéltárakban őrzött akták csupán a történeti feldolgozásnak egyik forráscsoportját adják; értékelésük során megkerülhetetlen összevetésük a politikai döntéshozás testületeinek irathagyatékaival.

A könyv fejezetei a titkosszolgálatok információáramlásban betöltött szerepét követik nyomon, annak értékelésére tesznek kísérletet, hogy a titkos értesülések mennyiben járultak hozzá a politikai döntéshozatal stratégiájához. A kérdést tágabb perspektívába helyezve voltaképpen azt feszegetik, hol húzódott a határ az információ szolgáltatása, illetve a politikai befolyásolás között. A tizenegy fejezetből álló kötet tanulmányai három témakör köré rendeződnek. Bevezető és nyitó tanulmányai a Stasi-iratok keletkezésével, megőrzésével és értelmezésének kérdéseivel foglalkoznak; az iratok konstruált jellegének tudatosításával a forráskritika szükséges és megkerülhetetlen voltára figyelmeztetnek. Kulcsfontosságú *Stephan Wolf* írása az állambiztonsági jelentések átadásáról és feldolgozásáról (*»aktuell, weitgehend vollständig, objektiv und überprüft« – Überlieferung und Erschließung der geheimen Berichte des Staatssicherheitsdienstes*, 25–45.) amely alátámasztja, hogy a titkosszolgálati jelentések nem elsődleges nyers információkat tartalmaznak, hanem valójában erősen szerkesztett, politikai céloknak alárendelt konstrukciók.

A tanulmányok másik csoportja ugyanezt a kérdéskört feszegetve a szolgálatok politikai beágyazottságára hívja fel a figyelmet, ami pártállami rendszerek esetében a pártirányításban, a nyugati típusú demokráciák esetén a kormány vagy bizonyos politikai érdekcsoportok befolyásában nyilvánult meg. *Martin Stief* a Stasi központi értékelő és információs egységének (Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, továbbiakban: ZAIG) példáján mutatja be, hogy a híryanag továbbítását megelőzően az egység miként szűrte és rendszerezte a beérkezett információkat (*Die ZAIG – Nachrichtenzentrale der Stasi*, 77–93.). Stief tanulmánya bebizonyítja, hogy a ZAIG nem állt meg az információk pusztá összegyűjtésénél, hanem prezentálásuk módjával maga is aktívan hozzájárult a politikai álláspont kialakításához. A *Roger Engelmann* és *Ronny Heidenreich* szerzőpáros által jegyzett tanulmány (*Das MfS*

als *Nachrichtengeber der SED*, 111–132.) szintén a pártvezetés számára nyújtott tájékoztatás jellegét feszegeti. Rávilágít, hogy a Német Szocialista Egységpárt (továbbiakban: NSZEP, németül: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED) és a Stasi viszonya nem írható le egyirányú folyamatábrával, vagyis a hírigényt megfogalmazó politikai hatalom és a titkosszolgálat által nyújtott szolgáltatás viszonylatával. A korábban feltételezett pártirányítással szemben ők szintén szimbiotikus kölcsönhatást feltételeznek.

A tanulmányok harmadik csoportja a hidegháború krízishelyzeteit vizsgálva kísérli meg felmérni, hogy a titkosszolgálatok mennyiben voltak képesek előre jelezni az eseményeket, és értesüléseik milyen mértékben járultak hozzá a politikai döntések meghozásához. *Jens Schöne* tanulmánya (*Wissen, Kommunikation und Handeln. Das Ministerium für Staatssicherheit als Informationsgeber in Krisensituationen*, 201–212.) a Stasi vidéki részlegeinek jelentéseit abból a szempontból vette górcső alá, vajon fellelhetőek-e bennük az 1953-as NDK-beli felkelésre utaló előzetes jelzések. Jóllehet a válasz egyértelműen igen, vagyis a falvakban már korábban rögzítették a nyugtalanság jeleit, ugyanakkor – miként a magyar állambiztonsági szervek gyakorlatában is megfigyelhető volt – az állambiztonság szervei a vidéket illetően a kollektivizálással szembeni ellenállásra koncentráltak, figyelmen kívül hagyva a gazdasági és politikai erőszakra adott válaszok komplex jellegét. A vizsgálat eredménye azért jelentős, mert megkérdőjelezi a mezőgazdaságból élők passzivitására vonatkozó teóriát, amely a korábbi évtizedek vidéktörténet-írását uralta.¹

Andreas Etges az 1948-49-es berlini blokádhoz kapcsolódva mutatja be a CIA által alkalmazott pszichológiai hadviselés stratégiáját (*Deaf, Dumb, and Blind? Die CIA und die Erste Berlin-Krise*, 167–179.), ami a hidegháborús propaganda megértése szempontjából figyelemre méltó. *Michael Hollmann* az 1953-as keletnémet felkelés nyugatnémet recepcióját elemzi (*Die Bundesregierung und der 17. Juni 1953*, 153–165.). Jóllehet az NDK-ban tapasztalható forrongás, majd pedig a felkelés híre nem érte váratlanul a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK, németül: Bundesrepublik Deutschland, BRD) kormányát, kezelése kényes kérdésnek számított. A német egység helyreállításának oly vonzó illúziója nélkülözötte a nyugati szövetségesek támogatását, erőltetése ellentétben állt volna az NSZK azon törekvéseivel, hogy új országimázst építve minden ízében nyugati típusú demokráciaként fogadtassa el önmagát. Hiába álltak tehát rendelkezésre az NDK aktuális helyzetéről szóló pontos információk, a beavatkozás külpolitikai szempontból vállalhatatlan volt. Ráadásul az 1953-as országgyűlési választások küszöbén állva, a helyzet belpolitikai szempontból is kockázatos-

1 == James Scott elmélete szerint a hétköznapi, főként gazdasági indíttatású szembe fordulás, valamint a politikai szempontból is artikulált ellenállás formái nem választ hatók el mereven egymástól. Teóriájának kifejtésére vonatkozóan lásd Dessewffy, 1996: 74–75.

nak minősült.² A két szituáció közös jellemzője, hogy a nyilvános térben elhangzott nyilatkozatok nem feltétlenül álltak összhangban a valós politikai szándékokkal.

Hiánypótló munkának tekinthető *Matthias Uhl* tanulmánya, amely a szovjet katonai hírszerzés szerepét taglalja a berlini krízis és a kubai válság összefüggésében (*Zauderer oder Kriegstreiber? Der militärische Nachrichtendienst der Sowjetunion zwischen Berlin- und Kuba-Krise*, 181–200.). Az orosz levéltárakhoz való korlátozott hozzáférés folytán – ami a hadi és állambiztonsági levéltárakra fokozottan érvényes – kevés a megbízható forrás a szovjet GRU (Glavnoje Razvedivatyelnoje Upravlenyje) működésének feltárásához. Uhl a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának iratait őrző – a kutatók által is elérhető – levéltár anyagára hagyatkozott. Elképzelése helytállónak bizonyult, a pártiratok között számos titkosszolgálati iratra, jelentésre és elemzésre lelt rá. Kutatása igazolta, hogy az NSZK 1955. május 6-án történt integrálása az euroatlanti védelmi rendszerbe az ország fokozott felderítését eredményezte. Uhl adatai szerint 1959-ben összesen 2802 ellenséges ügynököt vettek őrizetbe az NSZK-ban, akiknek 30%-a a katonai hírszerzés területén működött. A rá következő 1960-as esztendő első tíz hónapjában az amerikaiak további 348 ügynököt tartóztattak le nyugatnémet területen, közülük 266 a Stasi részére, a fennmaradó 58 személy a Varsói Szerződés többi állama számára dolgozott. Sajnos országok szerinti részletes bontást nem közöl a szerző. A hálózathoz tartozó ügynököket a GRU NDK-ba telepített rezidentúráiból irányították. Ivan Szerov vezérezredes, a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának (Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi, KGB) elnöke a tagállamok hírszerzési és kémelhárítási tevékenységének összehangolására 1955. március 7–12. között értekezletet hívott össze Moszkvában,³ ahol a NATO európai haderejére és katonai előkészületeire vonatkozó értesülések szerzését, a mozgósítási terveket, a hadiipari fejlesztéseket és a tiszti állomány kiképzését jelölte meg közös célként.⁴ Tehát nemcsak nyugatnémet területen, de Nyugat-Európa szerte intenzív felderítő tevékenységet folytattak az amerikai haderő feltérképezésére. Még a Szövetséges Hatalmak Európai Legfelsőbb Parancsnokának (Supreme Allied Commander Europe, SACEUR) belgiumi irodájába is sikerült beépülniük, ahol „Murat” fedőnéven beszervezett ügynökük másolta le a stratégiai fontosságú iratokat a GRU megbízásából. Nagy fogásnak számított például a SACEUR Nr. 110/59. iktatószámmal ellátott dokumentum, amely a nukleáris fegyverek Szovjetunió elleni, Murmanszk–Leningrád–Minszk–Orsa–Kijev vonalában történő bevetésének tervét tartalmazta egy esetleges fegyveres konfliktus esetén. Az ellencsapás hasonló méretű

2 == A BND és a Stasi között 1953-ban lejátszott hírszerzési műveletekre vonatkozóan lásd Heidenreich, 2016.

3 == Okváth, 2001: 698–702.

4 == Az utóbbi vonatkozásában a magyar hírszerzés ért el jelentős eredményeket a bajorországi Oberammergauban működő kiképzőközpont felderítésével, ahol a vasfüggöny mögötti országokba akkreditált amerikai diplomatákat és hírszerzőket készítettek fel külhoni szolgálataikra. Jobst, 2023.

lett volna – az 1961-es becslés szerint a Varsói Szerződés országaiba telepített nukleáris fegyverek fél óra leforgása alatt 1200 NATO-célpontot lettek volna képesek megsemmisíteni, amelyek közül 422 az NSZK területén helyezkedett el. Uhl azt a következtetést vonta le, hogy az 1960-as évtized fordulóján ezek a hadászati értesülések meghatározó szerepet játszottak a krízisek eskalációjának megakadályozásában.

Andreas Hilger tanulmánya a nyugatnémet hírszerzés⁵ ellenségképének elemzésére vállalkozott az 1950-es évtizedre vonatkozásában (*Feindbild oder Feindlage? – Die Organisation Gehlen und der BND in den 1950-er Jahren*, 95–109.). A tanulmány magyar szála a szerző okfejtésének részletesebb bemutatását indokolja.⁶ Hilger a szervezet első vezetője, Reinhard Gehlen tábornok korábbi életútjából indult ki, akinek mentalitását meghatározta, hogy a Harmadik Birodalomban szocializálódott, és a keleti hadszíntér katonai hírszerzését (Fremde Heere Ost) irányította.⁷ A vezető személye meghatározta munkatársai kiválasztását.⁸ A kommunizmus feltartóztatásának céljával létrehozott intézménynél való alkalmazás feltétele a megingathatatlan szovjet- és kommunistaellenes meggyőződés volt. Az NSZK hírszerzésének célkeresztjében a szovjet politikai és hadászati tervek felderítése állt. A Gehlen-szervezet és a BND tevékenysége ennek megfelelően a keleti blokk egészére kiterjedt. Mivel geopolitikai helyzete és hadiipara folytán kiemelt jelentőséget tulajdonítottak Magyarországnak, Hilger Magyarország példáján szemlélteti a szervezet erősségeit és működésének árnyoldalait. Az 1950-as évtizedben begyűjtött információk utólagos számbavétele és kiértékelése ugyanis azt mutatta meg, hogy a Magyarországról összegyűjtött információk alapján prognosztizálható lett volna az 1956-os forradalom kirobbanása, ám annak előrejelzése nem történt meg. Az okokat keresve a szerző egyfelől az intézmény szervezeti felépítésére, bizonyos egységeinek egymást részben átfedő hatáskörére utal, ami az információk kiértékelésében okozott problémát. Másfelől a személyi állomány mentalitása vezetett egyoldalú megállapításokhoz és téves következtetésekhez. Az utóbbival kapcsolatban a BND által szakértőként foglalkoztatott kelet-európai emigránsokra utal,⁹ akik az 1945-ben létrejött európai sta-

5 = = Az NSZK-ban az amerikai megszálló erők támogatásával 1946. április 1-én hozták létre a Richard Gehlen tábornok által vezetett hírszerző szervezetet, amelyet vezetője után Gehlen-szervezetnek neveztek. 1956. április 1-étől Szövetségi Hírszerző Szervezet néven önálló intézményként működött.

6 = = Hilger írása a 2021-ben megjelent könyvfejezet rövidített átdolgozása. Lásd Hilger, 2021: 47–395.

7 = = Reinhard Gehlen (1902–1979) életrajzára vonatkozóan lásd Müller, 2017.

8 = = A helyismerettel rendelkező szakemberek átmentésének szándéka a magyar katonai emigráció, valamint a szövetséges angol és amerikai megszálló erők együttműködésében hasonlóképpen jelen volt. Ld. ÁBTL 3.2.5. O-8-2001/39. 324. Javaslat az angol–magyar összműködés megszervezésére Ausztriában. 1949. január 15.

9 = = Amint Nyári Gábor megállapította, a Kelet-Európából érkezett menekültek számára kiemelt presztízzsel bírtak a titkosszolgálatoknál és a segélyszervezeteknél létesített, biztos megélhetést kínáló munkahelyek. Nyári, 2008: 57.

tus quót és a vele kialakult érdekszférarendszert ideiglenes képződménynek tekintették. Ők sorsukból és életkorukból fakadóan idejétmúlt elképzelésekkel rendelkeztek, nem voltak képesek az aktuális fejlemények dinamikus követésére, valamint az ott-honi kapcsolattartásuk is jórészt megszakadt. A szemben álló titkosszolgálatok ráadásul jól ismerték hátterüket és ismeretségi körüket, ami hírszerzési szempontból magas kockázati tényezőt jelentett. A Kelet-Európából érkezettek munkájával kapcsolatban másutt is kételyek merültek fel, a CIA egyik 1952-es jelentése egyenesen papírpoecskolásnak minősítette jelentéseiket. A Gehlen-szervezetben és a BND-ben a hírszerzés magyar vonalát vezető Kollényi Györgynek és az általa vezetett csoportnak a korabeli forrásokon alapuló részletes – hasonlóképpen kedvezőtlen – értékelését Hilger korábbi, 2021-ben megjelent munkájában adta közre.¹⁰ A felsorolt problémákon túl Hilger mindazonáltal a vasfüggöny mögötti államok kémelhárításának hatékonyságában jelölte meg az eredmények elmaradásának fő okát. A szerző pontos adatokkal szolgál a BND által a régióban működtetett hálózat 1950-es évekbeli létszámáról: kutatásai szerint 1952-ben Lengyelországban 28, Csehszlovákiában 6, Magyarországon 12 nyugatnémet ügynök tevékenykedett, míg Romániában és a Szovjetunióban egyetlen ügynököt sem sikerült beszervezni. Ezek az adatok Mathias Uhl korábban említett adataival összevetve különösen sokatmondóak.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kötet részletesen bemutatja a Stasi és a SED összetett kapcsolatát, és számos új forrást tesz hozzáférhetővé. Erősségei közül a forráskritika messzemenő érvényesítését, az esettanulmányok gazdagságát és a szemben álló titkosszolgálatok (BND, CIA) révén a komparatív szempont bevonását érdemes kiemelni, amelyek egyben rávilágítanak a szovjet típusú és a nyugati titkosszolgálatok működése közötti párhuzamokra és különbségekre. A könyv értékes hozzájárulást kínál a titkosszolgálatok történetéhez; kérdésfelvetése és az esettanulmányok jelentős mértékben gazdagítják a történeti diskurzust. Azzal, hogy a titkosszolgálatok által gyűjtött információk útját a hidegháború válságos helyzeteiben követi nyomon, igazolja a korszak népszerű kémregényeiben evidenciaként kezelt feltételezést, miszerint a titkosszolgálatok a hidegháború kulcsszereplői voltak. Egyúttal azonban arra is figyelmeztet, hogy befolyásuk nem automatikusan, hanem a politikai körülmények konstellációjában érvényesült. Mivel az információ rögzös utat járt be a politikai döntések meghozásáig, közben számos szűrőn és interpretációkon ment keresztül. A *Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg* kétségkívül olyan alpmű, amely megkerülhetetlen mind a hidegháborúval, mind a titkosszolgálatok történetével, végül, de nem utolsósorban pedig a német–német történelemmel foglalkozó kutatók számára.

10 == Hilger, 2021: 342–351. Tevékenységére vonatkozóan kiegészítő adalékokkal szolgál Fráter, 2012: 28.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-2001/39. Szabadságharcosok fn. dosszié 39. sz. melléklete

=== Hivatkozott irodalom ===

Dessewffy, 1996

Dessewffy Tibor: Az ellenállás diszkrét bája. *Replika: Társadalomtudományi folyóirat*, 23–24. sz. 71–80.

Fráter, 2012

Fráter Olivér: *Párhuzamos kémhistóriák – avagy út Vásárhelyről a hírszerzési szolgálatokig*. https://emlekpont.hu/wp-content/uploads/2019/12/Habram_Nandor-1.pdf (letöltve: 2025. október 30.).

Heidenreich–Münkel–Stadelmann, 2016

Heidenreich, Ronny – Münkel, Daniela – Stadelmann-Wenz, Elke: *Geheimdienstkrieg in Deutschland. Die Konfrontation von DDR-Staatssicherheit und Organisation Gehlen 1953*. Christoph Links Verlag, Berlin.

Hilger, 2021

Hilger, Andreas: Blick durch den Eisernen Vorhang. Der westdeutsche Nachrichtendienst und der „Sowjet-Kommunismus“, 1946–1968. In *Die Auslandsaufklärung des BND. Operationen, Analysen, Netzwerke*. Szerkesztette: Krieger, Wolfgang – Hilger, Andreas – Meding M., Holger. Christoph Links Verlag, Berlin. 47–395.

Jobst, 2023

Jobst Ágnes: *Hontalan hadsereg. Epizódok a hidegháborús hírszerzés történetéből*. Jaffa, Budapest.

Müller, 2017

Müller, Rolf-Dieter: *Reinhard Gehlen Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik. Die Biografie*. Christoph Links Verlag, Berlin.

Nyári, 2018

Nyári Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956*. Unicus, Budapest.

Okvách, 2001

Okvách Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. sz. 689–706.

Kulcsszavak

=====

hidegháború, hírszerzés, recenzió, Stasi

= *The Key Players in the Cold War: the Secret Services* =

/// A BOOKREVIEW ON

**Daniela Münkel – Ronny Heidenreich – Martin Stief:
Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg
(Wissenschaftliche Reihe des Stasi-Unterlagen-Archivs
im Bundesarchiv. Analyse und Dokumente, 61.)**

Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen, 2025. 217 p.

This review of *Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg* (2025) argues that the archives of the Stasi, CIA, and BND intelligence agencies were central and influential decision-makers rather than peripheral actors in Cold War history. The book demonstrates that intelligence reports contained heavily constructed and filtered information that shaped policy, while it challenges previous narratives regarding the 1953 East German uprising and Western intelligence strategies. The work underscores the importance of rigorous source criticism and demonstrates that intelligence files are political and manipulated documents rather than sources of the objective truth, thus reinforcing that intelligence records must be analysed alongside traditional diplomatic sources.
